

Nyt fra Sprognævnet

1991/3 · september

Erik Hansen 60 år

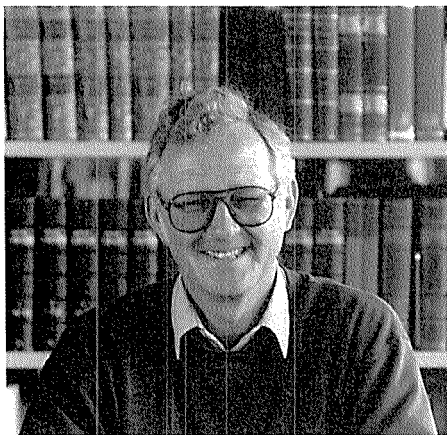
Den 18. september 1991 fylder Dansk Sprognævns formand, professor *Erik Hansen*, 60 år. Erik Hansen har været medlem af Sprognævnet og dets arbejdsudvalg siden 1973, og har været formand siden 1985.

I sin tid i Sprognævnet har Erik Hansen skrevet adskillige artikler til nævnets blad, *Nyt fra Sprognævnet*. Den første var »At eller ikke at« i (det gamle) *Nyt fra Sprognævnet*, nr. 14, april 1975 (s. 1-4). Artiklen handler bl.a. om det klassiske og stadig aktuelle problem med *fordi at*.

Her i det nye *Nyt fra Sprognævnet* siger vi tillykke til vores formand ved at optrykke artiklen fra 1975. Det sker uden hans vidende, men i forventning

om hans efterhåndstilsagn. Optrykket adskiller sig fra den oprindelige artikel på et enkelt punkt, nemlig ved at den er forsynet med underoverskrifter.

Ved artiklens fremkomst i 1975 adskilte den sig med sin ligefremme – og stedvis provokerende – fremstilling fra de mere traditionelt akademiske og un-

dertiden noget tørre artikler der var det sædvanlige i bladet. Alene det at forfatteren uden indledende forbehold eller advarselsmarkeringer tillod sig at bruge en sætning som »hvis ikke *at* du kan nå det, skal du bare ringe« til at illustrere en grammatisk regel der siger at der i en bisætning altid kan stå et *at* lige foran grundledet (her: *du*). For slet ikke at tale om den påstand at sproglig korrekthed ikke har meget at gøre med systematik og konsekvens og grammatik, men mere med hvad »de befolkningsgrupper man kalder de dannede«, nu engang betegner som korrekt.

Dette syn på sproglig korrekthed er der i dag flere der deler, både inden og uden for Sprognævnets kreds. Men det forhindrer ikke at artiklen stadig kan give stof til forargelse eller irritation eller henrykkelse – eller blot til eftertanke. Læs selv efter.

At eller ikke at

Af *Erik Hansen*

I de senere år har man kunnet se at en konstruktionstype med *efter* + bisætning har vundet stærkt frem: *efter vi havde set fabrikken, tog vi hjem*. Det regnes for ukorrekt, idet det korrekte sprog altid kræver *efter* + *at* + bisætning: *efter at vi havde set fabrikken . . .* Rigtig mystisk bliver det når man tænker på at det korrekte er *før* + bisætning uden *at*. Altså *før vi har set fabrikken, kan vi ikke tage hjem* og aldrig *før at vi har set fabrikken, kan vi ikke tage hjem*. Det sidste er ikke bare forkert, det regnes ligefrem for vulgært. *Før at* er forkert, *efter at* er rigtigt!

Det folkelige at

En bisætning er i moderne dansk foruden ved sin særlige ordstilling kendetegnet ved at kunne have et *at* stående umiddelbart foran grundledet:

jeg tror at det bliver for dyrt
de regner med at der er tid nok
. . . uden at man kunne se det på ham
jeg blev hjemme fordi at jeg var forkølet
hvis ikke at du kan nå det, skal du bare ringe
det bliver skønt når engang at vi er færdige

Dette *at* har ingen betydning i sig selv, og det er derfor ikke så mærkeligt, at det tit stryges i praksis:

jeg tror det bliver for dyrt
de regner med der er tid nok
... uden man kunne se det på ham
jeg blev hjemme fordi jeg var forkølet
hvis ikke du kan nå det, skal du bare
ringe
det bliver skønt når engang vi er fær-
dige

Men der er en vigtig forskel på hvordan man stryger *at* i de forskellige lag af dansk. Det korrekte sprog kræver at *at* altid stryges hvis bisætningen indledes med et bindeord; i det man kalder det mere folkelige eller det vulgære sprog er strygningen af *at* frivillig efter bindeord, og vi har altså:

mens (at) jeg var på Det Kongelige Bibliotek ...
når (at) vi ikke kan finde en bedre løsning ...
ved du hvem (at) der var her?
hvis (at) du kommer for sent en gang til ...

Hvad der er korrekt, og hvad der er forkert eller vulgært, kommer udelukkende an på hvem det er der bruger de forskellige udtryksmåder. Udtaler, former og udtryk der bruges og anerkendes af de befolkningsgrupper man kalder de dannede, betegnes som *korrekte*, mens enhver sprogbrug som disse befolkningsgrupper ikke anser for efterlignelsesværdig, betegnes som *forkert*, *fejlagtig* evt. *vulgær*. Mere ligger der ikke i ordene *korrekt*, *rigtigt* og *forkert*. Man kan således ikke sige, at det vulgære *at* er dårligt eller forkert fx fordi det er overflødig, for det korrekte sprog indehol-

der mange træk der er lige så overflødig, eller bedre: overtydelige, og det kan i høj grad være nyttigt.

Det korrekte at

Hvis en bisætning er styret af et forholdsord, er det hovedreglen at man beholder *at* i korrekt sprog:

har du tænkt *på* at det er hans fødselsdag?
jeg undrer mig *over* at han gik med til det
vi gjorde det kun *for* at du ikke skulle komme noget til
det kan nok klares *ved* at vi tilbyder ham en erstatning
vi tager hjem *efter* at vi har set fabrikken

Efter at

Ikke desto mindre er der visse forholdsord, der kan indlede bisætning, men alligevel ikke tillader *at* i det korrekte sprog:

vi går ikke *før* () du har svaret
fra () hun kom *til* () hun gik talte hun kun om økonomi
(*ind*) *til* () døden jer skiller
han gik næsten *inden* () vi var færdige
jeg har ikke røget *siden* () jeg besluttede at holde op

I danske grammatikker og andre sprogbeskrivelser, fx Retskrivningsordbogen*, forklares dette ved at *før*, *fra*,

* Dvs. Retskrivningsordbogen fra 1955. I princippet behandles disse ord dog på samme måde i den nyeste Retskrivningsordbog fra 1986. *Red.*

(*ind*)til osv. fører en dobbelttilværelse som forholdsord og bindeord. Når de indleder en bisætning er det i deres egen- skab af bindeord, og så virker reglen »intet *at* efter bindeord«; overtrædes reglen får vi den vulgære og forkerte form *før at* . . . osv.

Men dette er ikke nogen forklaring, for det eneste argument der findes for at kalde *før, fra, (ind)til* osv. for bindeord i disse sammenhænge, er netop at de i korrekt sprog skal optræde uden *at*! Man kunne altså lige så godt opføre *før, fra, (ind)til* osv. som undtagelser fra reglen om at der skal *at* efter forholds- ord. Men gjorde man det ville det blive svært at finde argumenter for at *efter* ikke måtte komme med blandt disse undtagelser, så det blev rigtigt at sige og skrive *efter vi har set fabrikken* . . .

Ordbøger og grammatikker har også en anden måde at klare problemet på: man regner *efter at* for ét bindeord, tid- ligere tit skrevet i ét ord, *efterat*. Så pas- ser reglen: der er intet *at* efter *efterat*, og at udelade *at* ville være lige så forka- steligt og absurd som at stryge sidste stavelse af bindeordet *såfremt*. På den måde argumenterer man for det korrek- te *efter at* ved at indføre en inkonse- kvens i det korrekte sprog: det *at* der ellers altid behandles som en selvstæn- dig bestanddel af sætningen, er i ét til- fælde ikke et selvstændigt ord, nemlig i forbindelse med *efter*. Uregelmæssighe- den er bare flyttet fra et sted til et andet.

System og konsekvens – og korrekthed

Hvad vi end gør kan vi ikke vise at *efter* + *at* er mere systematisk eller conse-

kvent end *efter* uden *at*. Men korrekt er det altså.

Hvis det er system og konsekvens der skal styre vore overvejelser, kommer vi til et andet resultat. Vi kan nemlig for- mulere den enkle og klare regel at alle de forholdsord der kan indlede tidsbisæt- ninger, ikke har *at*. Det gælder *før, fra, (ind)til, inden, siden* og *efter*.

Men ligesom man i mønsteret på pen- gesedler for at vanskeliggøre kopiering indbygger en næsten mikroskopisk ure- regelmæssighed, som kun eksperterne kender, sådan har det korrekte sprog opretholdt den vilkårlige uregelmæssig- hed at *efter*, ene af alle tids-forholdsord, skal have *at*. Den indgår i et sæt af til- svarende uregelmæssigheder som man må lære sig hvis man vil bruge sproget korrekt, og det er ikke så let. Det regel- mæssige og konsekvente kan næsten alle klare, undtagelserne kræver en helt an- den indsats.

For di at

Disse betragtninger over *at* og sprogrig- tighed fører os til endnu en gang at se på det mest prominente problem i dansk sprogrigtighedsdebat, nemlig *fordi at*.

Siden middelalderen havde det dan- ske folk ubekymret sagt *fordi at* vekslen- de med *fordi*, indtil en eller anden, for- mentlig engang i forrige århundrede, kom på den meget fornuftige tanke at hvis *når at* . . . , *som at* . . . , *mens at* . . . , *hvem at* . . . osv. skulle være fejl, så var *fordi at* . . . det også: intet *at* efter binde- ord. Det har uden tvivl stødt på den praktiske vanskelighed at ingen har følt *fordi at* som noget forkert eller uregel-

mæssigt, eller sagt på en anden måde: de der sagde *fordi at* havde ikke nødvendigvis andre folkelige træk i deres sprog. Vi kender således *fordi at* hos flere af de store klassiske forfattere.

Men ved en ihærdig pædagogisk indsats lykkedes det i løbet af et antal generationer nogenlunde at udrydde *fordi at* hos de bevidste, dannede sprogbrugere. Kun jævne mennesker sagde *fordi at*, og det var omsider blevet et vulgært træk på linje med *hvis at* . . .

Så kommer sproghistorikerne, der tit i kraft af deres erhverv er meget frisindede i sprogrigtighedsspørgsmål, og oplyser at *fordi at* faktisk er det oprindelige. Det er jo ikke noget argument mod det der førte til fordømmelsen af *fordi at*, nemlig den opfattelse at det var et uregelmæssigt og usystematisk udtryk; men respekten for fortiden har været stor nok til at der blev indledt en rehabilitering af *fordi at*. Det har nu ført til at formentlig de fleste lærere ikke retter deres elever for at sige *fordi at*. Uden for skolen tager man nok gennemgående noget tungere på problemet.

Gnidningsfri kommunikation

Trods den forvirrede situation er det ikke særlig svært at råde mht. *fordi at*. Folk der taler eller skriver »vulgært« har normalt et rummeligt og tolerant syn på sproget; selv om de siger *fordi at* selv, vil de ikke føle sig stødt over *fordi*. Anderledes med dem der holder på det korrekte, i dette tilfælde *fordi uden at*; de føler sig i reglen distraheret og måske krænkede over at høre og især at læse *fordi at*. Hvis man derfor ikke er interesseret i at

gøre det sproglige til et problem, men foretrækker den gnidningsfri kommunikation, bør man vælge *fordi* og undgå *fordi at*.

Ud fra samme betragtning kan man anbefale *efter at* frem for bare *efter*.

Erik Hansen (f. 18.9.1931) er professor i dansk sprog ved Københavns Universitet, formand for Dansk Sprognævn. Artiklen »At eller ikke at« blev oprindeligt trykt i *Nyt fra Sprognævnet*, nr. 14, april 1975, s. 1-4. Den indgår desuden (s. 70-75) i *Erik Hansens sprogrigtigheds-håndbog Rigtigt dansk* (Hans Reitzels Forlag, 1988).

Sprognævnets stemme på pension

De faste kunder har allerede opdaget det.

Siden den 1. august 1991 har variationen i de stemmer der svarer når man ringer til Sprognævnets telefonoplysning, været større end normalt. Den 11. juli fyldte *Arne Hamburger* – »Sprognævnets stemme nummer 1« – 70 år, og med månedens udgang gik han på pension efter næsten 30 års ansættelse. De mange timer han hver uge har tilbragt ved telefonen, er nu blevet jævnt fordelt mellem de resterende videnskabelige medarbejdere i nævnet.

Arne Hamburger blev ansat i Dansk Sprognævn 1. september 1962. Men allerede inden han blev ansat, nød Sprognævnet godt af hans arbejde i det danske sprogs tjeneste. Den første af Sprognævnets lister med nye ord i dansk (trykt i *Nordiske sprogproblemer 1956*) byggede således delvis på et materiale der var stillet til rådighed af »cand.jur. Arne Hamburger, Kastrup, og lærer Karl Hårbøl, Espe«. (Også Karl Hårbøl kom i øvrigt senere til Sprognævnet, idet han i 1979-1990 var medlem af nævnets arbejdsudvalg). Og siden da har Arne Hamburgers notering af ord fra aviser, bøger, radio og tv til nævnets ordkartotek været en uundværlig og uvurderlig forudsætning for alle de nyordslister og nyordsbøger der er udsendt af Dansk Sprognævn. Og for talrige andre ordbøger – se fx forordene til Munksgaards

(tidligere Berlingskes) Fremmedordbog, Politikens Synonymordbog og Politikens Slangordbog, og Gyldendals røde ordbøger fra dansk til engelsk og dansk til tysk.

Nogle tal kan give et indtryk af Arne Hamburgers massive betydning for nævnets ordkartotek: Siden hans ansættelse i nævnet er der i alt blevet fremstillet ca. 750.000 kartotekssedler til nævnets ordsamling. Af dem tegner Arne Hamburger sig for i alt ca. 442.000 eller næsten 60 %.

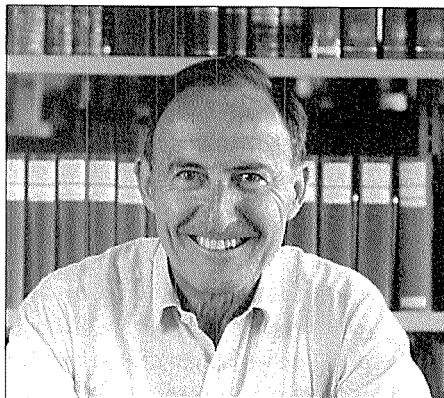
Og næsten lige så overvældende er det når man ser på Arne Hamburgers indsats i forbindelse med Sprognævnets oplysningstjeneste. Den 6. september 1962 tog han for første gang nævnets svartelefon, og siden da har han siddet ved den længere end nogen anden. I sin tid som ansat i Sprognævnet har Arne Hamburger svaret på ca. halvdelen af de omkring 172.000 spørgsmål der har været stillet i denne årrække. Og samtidig er brevene føjet fra hans skrivemaskine – til spørgere og til kollegaer på andre institutter og ordbogsredaktioner mv. i ind- og udland. Nøjagtig hvor mange breve der er udgået fra nævnets kontor med slutordene »Med venlig hilsen Arne Hamburger«, får stå hen. Men det er mange – rigtig mange.

Foruden ordsamlingen og svartjenesten har Arne Hamburger været stærkt engageret i arbejdet med den nye udgave af *Retskrivningsordbogen*, der udkom i 1986. Igennem alle årene siden sin ansættelse har han sørget for at iagttagelser der kunne være til nytte for den nye ordbog, blev noteret i et særligt eksemplar af den gamle ordbog med blanke

sider sat ind mellem de trykte. Og under selve redaktionsarbejdet var han ankermanden der omhyggeligt og loyalt sørgede for at redaktionens vedtagelser blev indført i manuskriptet til den nye ordbog.

Da Arne Hamburger startede i Sprognævnet, var 3-4 telefonspørgsmål om dagen det almindelige. Ved hans pensionering er dagsgennemsnittet mere end tidoblet (i 1. halvår af 1991 blev der gennemsnitlig stillet 48 spørgsmål om dagen). Stigningen hænger selvfølgelig sammen med at Sprognævnet og nævnets oplysning er meget mere kendt i offentligheden nu end i 1962. Men også den beredvillighed og veloplagthed som ikke mindst Arne Hamburger har lagt for dagen i sit oplysnings- og servicearbejde, har utvivlsomt været medvirkende til væksten.

At Arne Hamburger er blevet pensioneret, betyder ikke at han og Sprognævnet har taget afsked med hinanden. I god overensstemmelse med traditionen for videnskabelige institutter og ordbogsredaktioner vil der stadig stå en arbejdsplads til rådighed for ham i Sprognævnets lokaler i Njalsgade (Københavns Universitet Amager). Der vil han – mindre forpligtet, men næppe mindre entusiastisk – kunne fortsætte sine sysler med og for det danske sprog. Og dér vil vi der bliver tilbage med det daglige arbejde i Sprognævnet, fortsat kunne drage nytte af den viden og de erfaringer som Arne Hamburger gennem årene har opbygget. *HGJ*

Sprognævnets daglige arbejde gennem fire årtier

Af *Arne Hamburger*

I Kulturministeriets bestemmelser om Dansk Sprognævn står der: »Nævnets daglige arbejde varetages af et sekretariat under ledelse af formanden«.

Sprognævnet blev oprettet i 1955, men i det første år fungerede en embedsmand i Undervisningsministeriet (det var før Kulturministeriet blev udskilt af det) som sekretær, og arbejdsudvalget og/eller formanden for nævnet tog sig af henvendelser. Først i løbet af 1956 fik institutionen egne lokaler, et egentligt personale, telefon, håndbøger osv.

Lokalerne var i det indre København, i Vester Voldgade, meget nær det man kunne kalde regeringskvarteret. Folketinget med sit bibliotek var lige så nær som Det Kgl. Bibliotek. Hele Rådhusårnet så man fra vinduerne. Midt i 1980'erne sagde husejeren Sprognævnets lejemål op, og i december 1986 flyttede nævnet til lokaler på Københavns Universitets afdeling foran på Amager, i Njalsgade, nær ved universitetsinstitutter med beslægtede emneområder, især Institut for Nordisk Filologi, Institut for Navneforskning og Institut for Dansk Dialektforskning, og med en afdeling af Universitetsbiblioteket i huset. Vigtigst er nok at nævnet bor dør om dør med redaktionen af supplementet til Ordbog over det Danske Sprog.

Personalet

Til at begynde med bestod personalet af en halvdagsansat sprogvidenskabsmand – med titlen *sekretær* – og en halvdags kontorassistent. I 1957 blev sekretæren heldags, og der kom yderligere en halvdags kontorassistent til.

Indtil et par år ind i 1960'erne bestod det videnskabelige personale kun af én person. Den pågældende fratrådte i 1962 og blev afløst af én heldagsansat og 2 halvdagsansatte – nu med titlen *amanuensis*. I løbet af de 6 år havde sekretæren, Allan Karker, fået lagt en udmærket grund for personalets og dermed nævnets arbejde. Han skabte straks et kartotek over de svar der blev givet, både de skriftlige og de mundtlige, og hvert eneste af de sidste blev ført ind i bøger (det gør de stadig), oftest naturligvis i kortfattet form. Og han indrettede et kartotek over ord med andetled (andet sammensætningsled og afledningsendelser, fx *-sats* som i *timelønssats* og *-er* som i *teenager*), alt på grundlag af den store samling af citater fra aviser, tidsskrifter, radio osv. som han også lagde grunden til (og fornuftigvis valgte sedler til i standardformatet A6, modsat traditionel praksis i ordbogsredaktioner). Andetledskartoteket fungerer som en art nøgle til den store samling, så man straks kan få overblik over de ord samlingen rummer med det eller det sidste sammensætningsled og med den eller den afledningsendelse.

Arbejdet i nævnets sekretariat blev øget år for år, først og fremmest fordi institutionen blev mere kendt og derfor blev spurgt til råds oftere og oftere. Sidst i 1960'erne blev den ene halvdagsansatte

videnskabelige medarbejder heldags, og senere blev yderligere udvidelser af personalet nødvendige – og efter nogle års forløb bevilget. Antallet af videnskabelige medarbejdere er nu – da nævnet er 36 år gammelt – 5, alle heltidsansatte. Det øvrige personale har aldrig været oppe over 6 halvdagsansatte og er i øjeblikket på én heldagsarbejdende og 3 på deltid. I løbet af de nærmeste år ventes det at gå yderligere ned og delvis at blive erstattet af studentermedhjælp, frem for alt med henblik på produktionen af sedler til Sprognævnets ovennævnte samling af sproglige iagttagelser fra skrift- og talesprog.

Som det er almindeligt i statsinstitutioner, kan det knibe med at få de nødvendige penge bevilget. I begyndelsen af 1980'erne kunne nævnet få udvidet lokalerne en smule (i det samme hus), men stod så i et par år uden penge til at få gjort rent i lokalerne! Især de videnskabelige medarbejdere måtte da selv tage fat, i et vist, nødtørftigt omfang, så tidsskriftet *Folkeskolen* i en overskrift i 1982 kunne tale om »Kulturministeriets sprogvidenskabelige rengøringspersonale«.

Da det sidst i 1980'erne viste sig at stillingsbetegnelsen *amanuensis* andesteds var kommet i brug om ansatte med meget mindre videnskabelig ballast, blev titlen udskiftet med *seniorforsker*. Midt i 1991 blev et generationsskifte fuldendt, idet den sidste seniorforsker født i 1920'erne faldt for aldersgrænsen. Den ældste videnskabelige medarbejder er nu sidst i 40'erne, den yngste (med titlen *forsker*) er 30 år.

Svartjenesten

Kulturministeriet har pålagt Sprognævnet 3 hovedopgaver: »At besvare sproglige spørgsmål«, »At følge det danske sprogs udvikling« og at redigere og udgive den officielle retskrivningsordbog og andre lignende skrifter.

I nævnets første åringer var det samlede antal af mundtlige og skriftlige spørgsmål nogle hundred om året. I 1963 kom det op over 1000. Siden da er især antallet af de mundtlige spørgsmål (næsten alle i telefon) steget støt. Nævnet er blevet mere og mere kendt, bl.a. fordi det siden 1968 (med en del års afbrydelse i begyndelsen af 1980'erne på grund af pengemangel) har udgivet bladet *Nyt fra Sprognævnet*. Det har også haft stor betydning at telefonforbindelsen i hele landet er blevet automatiseret, så opringninger fra steder langt fra København nu ikke længere er undtagelser.

I 1981 nåede telefonspørgsmålene per måned op over 700, og da der ikke kunne opnås personaleudvidelse, og da arbejdet ved telefonen lagde beslag på tid som var nødvendig til de mange andre opgaver, blev der indført en bestemt periode hver dag for telefonspørgsmål: kl. 10-14 (siden august 1991: kl. 10-12 og 13-15). Uden for disse 4 timer fungerer der en automatisk telefonsvarer som giver besked om denne telefontid. Trods denne indskrænkning i den mundtlige svartjeneste kunne antallet per måned et par år efter komme over 900, og det årlige antal kulminerede i 1985-86, da nævnet var blevet endnu mere kendt, først på grund af den såkaldte majonæsekrig i sommeren 1985 og så fordi Retsskrivningsordbogen kom i den meget

længe ventede nye udgave i 1986. Men siden slutningen af 1980'erne er antallet nået et godt stykke over rekordårene 1985-86. Det hænger nok sammen med at Sprognævnet nu er med i tekst-tv, og til en vis grad med at spørgsmål nu også kan komme via telefax. I 1990 var tallet for hele året lige under 10 000, efter at det for et par måneder var nået op over 1000. Og 1991 tegner til at blive et endnu større telefonår.

Ordsamlingen

Samlingen af iagttagelser af ændringer og tilvækst i det danske sprog, altså af udviklingen af sproget, er efterhånden kommet op på næsten 1 million sedler, svarende til nok lidt over 1/4 million forskellige ord. Samlingen vokser med omkring 20 000 sedler om året.

Denne store tilvækst lægger beslag på en stor del af arbejdstiden både for de videnskabelige medarbejdere og for det øvrige personale. Produktionen af sedlerne tager lang tid for disse sidste, da hver seddel ikke bare skal have opslagsord og årstal, men lige så nøjagtig kildeangivelse som i Ordbog over det Danske Sprog. Og hvert opslagsord som kan deles i førsteled og andetled, skal føres ind i det andetledskartotek som blev omtalt ovenfor. Det er planen at dette arbejde i en nærmere fremtid skal kunne foregå ved indtastning til edb, så skrivearbejdet undgås.

Samlingen er for så vidt rygraden i nævnets virke. Der findes ikke nogen lignende samling andre steder. Den har dannet basis for det store værk af Pia Riber Petersen: Nye ord i dansk 1955-75, Dansk Sprognævns skrifter 11,

1984, og vil gøre det for en eventuel fortsættelse for årene efter 1975.

Da nævnet meget ofte netop bliver spurgt om ord som spørgeren ikke har kunnet finde i nogen ordbog, er samlingen af uvurderlig betydning.

Udgivelsesvirksomheden

En meget vigtig opgave for Sprognævnet er – som berørt ovenfor – Retskrivningsordbogen. Udgaven fra 1955 var lavet af et udvalg uden for Sprognævnet, men blev udgivet i dets navn. På grund af personalemangel og mangel på tid i nævnets arbejdsudvalg (ulønnet) gik der urimelig mange år før den følgende udgave var klar. Men i 1986 udkom den så, ikke alene meget udvidet i forhold til den gamle udgave, men også med langt flere og mere detaljerede oplysninger end denne. Som noget nyt kom der ved ikke så få navneord en udtrykkelig oplysning om hvordan ordets form eventuelt ændres når det er første led i et sammensat ord. Fx står der under *timeløn*: »i sms. [dvs. sammensætninger] timeløns-, fx timelønsforhøjelse«. Spørgsmål om sådanne bindebogstaver hører til de daglige i nævnets telefon, så i en ny udgave må der sandsynligvis endnu flere oplysninger med af denne slags.

Om forkortelser har nævnet udgivet en lille bog der fungerer som supplement til Retskrivningsordbogen: Jørgen Erikson og Arne Hamburger: Forkortelser i hverdagen (Gyldendal, 1988).

Retskrivningsordbogen, bladet Nyt fra Sprognævnet og svartjenesten er vel Sprognævnets klareste ansigt ud mod offentligheden, og man må håbe at næv-

nets bevillinger ikke bliver reduceret så meget – trods sparetiderne – at nævnet ikke kan leve op til hvad man kunne læse i Weekendavisen 8.2.1991:

sprognævnet .. er en af de mest hjælp-somme og imødekommende offentlige institutioner i Danmark.

Arne Hamburger (f. 1921) har været amanuensis, senere seniorforsker, i Dansk Sprognævn 1.9.1962-31.7.1991.

SPØRGSMÅL OG SVAR

Læbespalte

Spørgsmål: Landsforeningen for Læbe-Ganespalte har siden sin start i 1973 arbejdet på at få ordet *hareskår* erstattet af ordet *læbespalte*. Men gennem de senere år er vi stødt på ordet *hareskår* flere og flere gange, især i nyhedsmedierne, og specielt inden for det seneste års tid, hvor Etisk Råd har udarbejdet en rapport om fosterdiagnostik og retten til abort.

I bestræbelserne på at få ordet *hareskår* erstattet med *læbespalte* vil vi nu bede Sprognævnet om hjælp.

Landsforeningen for Læbe-Ganespalte mener at *hareskår* er et grimt ord, bl.a. fordi vi som er født med det bliver sammenlignet med haren, som vi jo bestemt ikke ligner. Ordet bliver til tider også forbundet med overtro.

Svar: Ordet *læbespalte* er med i flere medicinske ordbøger: Klinisk ordbog (1958 og følgende udgaver), Lindskog og Zetterberg: Medicinsk Ordbog A-Z (1979 og følgende udgaver) og Munksgaards Medicinsk Leksikon, 1964. Uden for sådanne faglige ordbøger forekommer ordet så vidt vi ved kun i Bork: Dansk-tysk Ordbog (1987 og følgende udgaver) og Bork: Tysk-dansk Ordbog (1986 og følgende udgaver).

I Sprognævnets samling er der citater med ordet siden 1975. Sprognævnet har ikke noget at indvende imod ordet *læbespalte*, og vi vil overveje at tage det med i

en kommende revideret udgave af Retskrivningsordbogen.

Når ordet *hareskår* er med i Retskrivningsordbogen, skyldes det at ordbogen dækker »rigssprogets almindelige ordforråd« (Retskrivningsordbogen, 1986, side 13). Hvis det skulle vise sig at ordet går ud af brug, vil det sandsynligvis ikke blive taget med i en ny udgave. Der er dog foreløbig ikke noget der tyder på at ordet *hareskår* er på vej ud af rigssprogets almindelige ordforråd.

Det er vores indtryk at mange bruger ordet *hareskår* uden at de dermed mener noget negativt eller nedsættende. Når de pågældende siger eller skriver *hareskår* og ikke *læbespalte*, skyldes det givetvis ofte at de ikke ved at de personer der er født med det opfatter *hareskår* som et grimt og nedsættende ord. Sprognævnet vil derfor gerne viderebringe foreningens ønske om at man bruger ordet *læbespalte* i stedet for *hareskår*.

Paradentose og parodontose

Spørgsmål: Stavemåden »paradentose« er efterhånden meget anvendt, også i professionelle sammenhænge, annoncer og brevkasser. Det er jo nok *odont* der spøger, i stedet for *dental*, men rigtigt er det vel ikke?

Svar: Retskrivningsordbogen (1986) har to ligestillede former *paradentose* og *parodontose*. Den første er nok den almindeligt brugte blandt ikke-tandlæger, mens den anden er den som fagfolkene foretrækker. Den form De nævner, »paradentose«, må være en sammenblanding af de to korrekte former *paradentose* og *parodontose*.

Begge ord er dannet af »sygdoms-endelsen« *-ose* (som i fx *asbestose*, *psykose* og *tuberkulose*) og et ord der er en fællesbetegnelse for tandkødet, tandcementen, rodhinden og den fordybning i knoglen som tanden sidder i. Denne fællesbetegnelse kan ifølge Klinisk ordbog (13. udg., 1984) både hedde *parodontium* og *paradentium*. Den første form er dannet på grundlag af det græske ord for 'tand': *odon*; det er samme ord der ligger bag fagord som *odontologi* (tandlægevidenskab) og *ortodonti* (tandregulering). Den anden er dannet på grundlag af det tilsvarende latinske ord for 'tand', *dens*, som vi også finder i ord som *dentalgi* (tandpine), *dentist* (tandtekniker) og *dentallaboratorium*.

Dollar(s) og ton(s)

Spørgsmål: I alle medier, dagspresse, radio og tv, skriver/siger journalisterne *dollar* og *ton* i flertal, selvom enhver tiårs dreng ved at der skal tilføjes et *s* i flertal. Jeg har boet i både England og USA og ved med sikkerhed at dette er absolut obligatorisk både i tale og skrift.

Hvad mener De at grunden kan være til at journalister bruger de forkerte flertalsformer, altså dem uden *-s*? De må da for pokker vide hvad denne verdens stærkeste valuta hedder.

Svar: Retskrivningsordbogen fra 1986 giver ligesom udgaven fra 1955 valgfrihed mellem flertalsformerne *dollars*, *tons* og *dollar*, *ton*. Det samme gjaldt med hensyn til *dollar* den foregående officielle retskrivningsordbog, sidste optryk: 1946, mens den til *ton* kun gav flertalsformen *tons*. Dog oplyste Ord-

bog over det Danske Sprog, bind 24, 1948, at *ton* faktisk også havde flertalsformen *ton*. – Det er muligt at flertalsformerne *dollar* og *ton* er særlig almindelige efter talord, fx *5 dollar*, *5 ton*, modsat fx *mange dollars*, *få tons*.

Mange andre valutabetegnelser danner flertal uden endelse, således *gylden*, *lire*, *mark*, *schilling*, *zloty*, uden hensyn til hvilken flertalsform det fremmede sprog har. Og *franc* har samme valgfrihed mellem *-s* og ingen endelse som *dollar*. Mange andre måleenheder end *ton* har flertal uden endelse, fx *gram*, *kilo*, *liter*, *meter*.

Både *dollar* og *ton* er ganske rigtigt ord som vi har fra engelsk, og lige så sandt er det at de på engelsk fjøjer *-s* til i flertal. Men begge ord har i så mange årtier været i dansk at de også kan danne flertal på en af de gamle danske måder, nemlig uden endelse. Jf. bl.a. *mus*, *sko*, *ting*, *løg*, *strøg*, *tegn*.

Og der er andre ord fra engelsk som er eller kan være uden flertalsendelse: *film* (Retskrivningsordbogen fra 1955 havde desuden *films*), *gear*, *western*, *yard* (Retskrivningsordbogen fra 1955 havde desuden *yarder*). Ordet *en check* fik i Retskrivningsordbogen fra 1986 flertalsformen *check* ved siden af *checks*. Og den samme ordbog giver valgfrihed mellem flertalsformerne *test* og *tester* (1955-udgaven havde kun flertalsformen *tests*). Jf. i øvrigt også *klubber* (engelsk: *clubs*), *strejker* (engelsk: *strikes*), *teenagere* (engelsk: *teenagers*).

Tortere eller torturere?

Spørgsmål: Ordet *torturere* støder mig. Jeg foretrækker den kortere form *tortere*. Er de to former lige korrekte?

Svar: Ja, de er begge med i Retskrivningsordbogen, og de betyder nøjagtigt det samme, for ellers ville det være fremgået af ordbogen. I øvrigt står de begge i fremmedordbøger fra 1820'erne.

Men vi har det indtryk at de ikke er lige meget brugt. Den lange form er mere almindelig end den korte. Det må hænge sammen med at *torturere* knytter sig så nær til *tortur*, et ord som i øvrigt er meget mere brugt end de to udsagnsord. Ordet *tortere* kan på mange nok virke lidt fremmed eller måske en smule højtideligt.

Når formen *torturere* støder Dem – og en hel del andre – kan det være fordi vi har mange tilfælde hvor der til et navneord med affledningsendelsen *-ur* hører et udsagnsord som er dannet på en anden måde end ved at der er sat trykstærkt *-ere* til navneordet. Eksempler: *dressur* med *dressere*, *glasur* med *glasere* og *punktur* med *punktere*. Men vi har også en del tilfælde som ligner *torturere*, fx *censur* med *censurere*, *figur* med *figurere* og *struktur* med *strukturere*. I et enkelt tilfælde har vi ligesom til *tortur* valg mellem to udsagnsord, nemlig til *skulptur*: *skulptere* og *skulpturere* (uden forskel i betydningen).

God kritik?

Spørgsmål: Er det sprogligt korrekt når man siger at en bog har fået en *god kritik*? Efter min mening vender *kritik* tommelfingeren nedad og kan således

ikke være god. Man kan derimod tale om en *god anmeldelse*.

Svar: Ordet *kritik* betyder ifølge Ordbog over det Danske Sprog (bind 11, 1929) 'vurderende undersøgelse, prøvelse eller bedømmelse af noget'. Ordbogen tilføjer at *kritik* især bruges om en undersøgelse eller bedømmelse af kunstneriske eller videnskabelige frembringelser, og 'især om sådan undersøgelse osv., som på dadlende, irettesættende måde navnlig fremhæver eller understreger det formentlig urigtige, dårlige osv.'.

Selvom Ordbog over det Danske Sprog altså oplyser at ordet *kritik* især bruges om en nedsættende bedømmelse, så er der intet i vejen for at bruge ordet om en rosende bedømmelse. I andre ordbøger, fx Nudansk Ordbog (1990), skelnes der mellem tre betydninger af ordet *kritik*, nemlig: 1. 'bedømmelse, vurdering (især af kunst)', 2. 'nedsættende bedømmelse', og 3. 'om udøverne af kritik' (fx litteraturanmeldere ved dagbladene).

Når man siger at en bog har fået en *god*, eller måske ligefrem en *strålende kritik*, bruger man ordet *kritik* i det der svarer til betydning 1, hvor *kritik* betyder 'bedømmelse'. I denne betydning er ordet *kritik* neutralt, dvs. det rummer ingen angivelse af om bedømmelsen er positiv eller negativ. Når ordet *kritik* bruges om andet end kunst, litteratur og lign., betegner det derimod så godt som altid noget negativt eller bebrejdende. I et eksempel som: »Folketingets beslutning om en kommende bro over Øre-

sund blev mødt med kritik« er der således ikke tvivl om at *kritik* betegner noget negativt.

På den anden side (af) brændestablen

Spørgsmål: Jeg er flere gange stødt på sætninger hvor forholdsordet *af* er udeladt. Som eksempel kan jeg nævne »Skuret ligger *på den anden side brændestablen*« i stedet for »Skuret ligger *på den anden side af brændestablen*«. Først troede jeg at der var tale om trykfejl, men efterhånden har jeg set så mange tilfælde at det må være med vilje. Hvad siger Sprognævnet?

Svar: Det er rigtigt at man undertiden kan undvære forholdsordet *af* uden at sætningen af den grund bliver forkert. Det drejer sig netop om formuleringer som *på den anden side (af) brændestablen*, dvs. forbindelser med forholdsordet *på* og navneordet *side*, og det gælder først og fremmest udtrykkene *på den anden side (af)* .. og *på denne side (af)* .. Sådanne formuleringer ser i øvrigt ud til at være mere almindelige i Jylland end på Øerne.

Formuleringer med udeladt *af* er omtalt i Ordbog over det Danske Sprog (bind 18, 1939, spalte 1211-1212). Ordbogen anfører bl.a. følgende eksempler: »*Paa denne Side Alperne* føler jeg mig et ganske andet Menneske« (H. C. Andersen); »*Beværtningerne paa den anden side Kalkbrænderiet*« (Rudolf Schmidt, 1884).

Også i Aage Hansen: *Moderne Dansk* (1967, bind 3, s. 351) er udeladelsen af *af* omtalt. Det oplyses dér at udeladelsen

er almindelig ved *på denne side, på hin side* og (især) ved *på den anden side*, og som eksempler nævnes bl.a. »det hvide Ansigt *paa den anden Side Disken*« (Kaj Munk) og »Jeg får ikke tid *på denne side sommerferien*«. Fra H.C. Andersens eventyr Skarnbassen anføres eksemplet *Paa den anden Side Grøften*, der i (nogle af de) senere udgaver er ændret til *Paa den anden Side af Grøften*. – Som eksempel på en mindre almindelig udeladelse af *af* nævner Aage Hansen »Skjægget *paa den ene Side Ansigtet* var klippet tæt af« (Sophus Schandorph, 1894).

Udeladelsen af *af* er altså ikke en fejl. Men der er på den anden side ikke tvivl om at mange finder den slags konstruktioner påfaldende, og at de bliver stadig sjældnere i sprogbrugen. De står dog nok stadig ret stærkt i faste formuleringer med tidsudtryk af typen *på denne side påske, på denne side sommerferien*.

Te

Spørgsmål: Vi er en 8. klasse som gerne vil have en forklaring på følgende:

Ud af 16 elever staver 11 af os *the*. Ifølge Retskrivningsordbogen skal det staves: *te*. Ikke desto mindre står der *the* på alle tepakker og lignende. Er det en gammel stavemåde? I den tidligere retskrivningsordbog skulle *te* også staves *te*. Hvor kommer ordet fra, og hvorfor fastholder man ikke *the* når nu så mange bruger den stavemåde? Vi er enige om at *the* virker mere smart end det lille næsten uanselige *te*.

Svar: De korrekte stavemåder er jo dem der står i Retskrivningsordbogen. Og da

det er stavemåden *te* uden *h* der står i Retskrivningsordbogen, er det altså den man er nødt til at bruge fx til eksamen for ikke at få fejl.

Men I har fuldstændig ret i at det næsten altid er den gamle stavemåde *the* der står på tepakker og lignende. Og det gør selvfølgelig at fejlen *the* er en »finere« stavefejl end hvis man fx skriver »vad« i stedet for *hvad*, »parantes« i stedet for *parentes*, »umulig« i stedet for *umulig* eller »udemærket« i stedet for *udmærket*. – Men en fejl er det altså.

Ordet *te* stammer længst ude fra kinesisk. I sidste halvdel af 1600-tallet kom det ind i dansk gennem det hollandske *thee*. Og til at begynde med blev det derfor i dansk stavet *Thee* eller *The*. (Det store *T* skyldes at man indtil 1948 skrev alle navneord med stort begyndelsesbogstav). Men allerede i den første danske retskrivningsordbog fra 1872 blev den officielle stavemåde den uden *h*, altså *Te* (og senere *te*).

Man kan undre sig over at stavemåden *the* ikke er blevet genindført i Retskrivningsordbogen når den nu er så almindelig ude i det virkelige liv. Men det blev den altså ikke, og der er nok heller ikke chance for at den bliver det. Et stumt bogstav der én gang er røget ud af Retskrivningsordbogen, er det nærmest umuligt at få ind igen. At *te* skulle blive ændret til *the*, er (næsten) lige så utænkeligt som at vi skulle finde på at genindsætte de stumme *h*'er i ord som *bibliotek, rabarber, teater, trone, ur* (der tidligere har kunnet skrives *Bibliothek, Rhabarber, Theater, Throne, Uhr*).

Dansk Sprognævn
Njalsgade 80
2300 København S

Telefax
31 54 03 60

Postgiro
6 10 17 20

Abonnement mv.
31 54 22 11 (Københavns
Universitets omstillingsbord)

Oplysning
31 54 60 11 (direkte ledning,
mandag-fredag 10-12 og 13-15)

Tekst-tv
Danmarks Radios tekst-tv,
side 696

Nyt fra Sprognævnet udgives af Dansk Sprognævn. Det udkommer 4 gange om året og koster 45 kr. (inkl. moms og forsendelse) for en årgang. Man kan tegne abonnement ved at indbetale 45 kr. på Sprognævnets postgirokonto 6 10 17 20.

Artikler med navn står for den enkelte forfatters regning. Usignerede artikler giver udtryk for Sprognævnets mening.

Eftertryk er tilladt når kilden angives.

Nyt fra Sprognævnet

1991/3 · september

Erik Hansen 60 år	1
At eller ikke at	2
Sprognævnets stemme på pension	6
Sprognævnets daglige arbejde gennem fire årtier	8
Spørgsmål og svar	11

Næste nummer udkommer i december 1991.

Ansvarshavende redaktør:
Henrik Hagemann

Redaktionssekretær:
Henrik Galberg Jacobsen

ISSN: 0550-7332

Tryk: Bianco Luno A/S, København